

Ptolemaiosz Szarmata-hegyeiről

DR. IZSÓ ISTVÁN

Anyaggyűjtés közben találtam rá a *Google digitális könyvtárában*¹ *Klaudiosz Ptolemaiosz „Geographia”* c. művének² *Velencében*, 1562-ben megjelent egykori kiadására, melyben a II. könyv „*Magna Germania*”³ címet viselő 11. fejezetében (44. p.) a *Szarmata-hegyekre* vonatkozó adatokkal összefüggésben *Körmöcbánya* és *Selmechánya* nevére bukkantam:

„*Orient ale autem latus terminat distantia quae sit a flexu praefato ad superiacetes Sarmatarum montes (Cremnitz et Zernitz)*
Quorum finis australis gradus habet 42 30 ; 48 30
Septentrionalis vero 43 30 ; 50 30
Praeterea distantia, quae est post montes ad dictum caput Vistulae fluiui, et ipse etiam fluius usque; ad mare.”

Az idézett szöveg *Magna Germania* K-i határvonalát írja le, melynek egyik szakaszát képezték a *Szarmata-hegyek*. A szöveg a

¹ <https://books.google.hu/>

² A modern térképészet alapelveit megfogalmazó csillagász, matematikus és földrajztudós: *Klaudiosz Ptolemaiosz* (i. sz. 85-165) a *Római Birodalomhoz* tartozó *Alexandriában* (*Egyiptom*) élt és dolgozott. Görög nyelven 150 körül befejezett „*Geographika Hyphegesis*” (*Földrajzi kalauz*) c., 8 könyvre tagolt művében az ókori világ geográfiai ismereteit összegezte. *Ptolemaiosz* művének kéziratos másolatai bizánci kolostorokban maradtak fenn, és a török terjeszkedés kezdetén, a XIV. században kerültek *Itáliába*. A görög szöveget a XV. század elején fordították le latinra, 1477-től pedig nyomtatásban is számos kiadása jelent meg.

³ *Magna Germaniának* a *Római Birodalom* É-i határain kívül élő germán törzsek területét nevezték, amely *Galliától* egészen *Szarmáciáig* terjedt.

hegyeket *Körmöcbánya* és *Selmecbánya* bányavárosokkal hozza kapcsolatba, továbbá déli, illetve északi határuk egy-egy pontjának földrajzi koordinátáit is megadja. A leírás szerint a *Szarmata-hegyektől* északra a határt a *Visztula-folyó* képezte, forrásától egészen a tengerig.

A szöveg felkeltette az érdeklődésemet. A *Szarmata-hegyeket* ezek szerint a történelmi *Magyarország* leghíresebb bányavidékén kellene keresnünk? Vajon a szövegben közölt koordináták alapján hogyan határozhatók le ezek a hegyek, és van-e közülük *Körmöcbányához*, illetve *Selmecbányához*?

Kézenfekvőnek tűnt, hogy a *Ptolemaiosz* művét feldolgozó geográfiai, illetve történelmi művekben megtalálhatom a választ kérdéseimre, legnagyobb meglepetésemre azonban alig találtam olyan publikációt, amely érdemben foglalkozott volna e hegyek topográfiai azonosításával. A legtöbb szerző megelégedett azzal, hogy a *Szarmata-heggyel* kapcsolatban közölje, amit már eddig is tudtam, hogy a *Szarmata-hegyek* a *Duna* és a *Visztula* között találhatók, többségük a *Nyugati-Kárpátok* egész vonulatát értette alatta. Erről *Wernher György* a következőképpen írt⁴:

„...*Ezek a Szarmát hegyek választják el a magyarokat a ruténektől, lengyelektől, morvaktól, sziléziaiktól és Ausztriának attól a részétől, mely a Dunától innen van. Ezekhez tartoznak a Kárpátok. Nevük annyira elterjedt, hogy a Szarmát hegység egész vonulatát Kárpátoknak nevezik...*”.

Sokan felismerték, hogy a *Szarmata-hegyek* fogalmát nem lehet a *Nyugati-Kárpátok* egész vonulatával azonosítani, néhányan ezért lehetséges területét tovább szűkítve, a *Beszkidékbe* helyezték ezeket a hegyeket. A *Visztula* forrása valóban a *Morva-Sziléziai-Beszkidékben*⁵, azon belül is a *Barania Góra* hegy nyugati lejtőjén található 1106 m magasságban. A *Geographia* 1562-ben kiadott kö-

⁴ Az idézett szövegek forrásait itt és a továbbiakban az irodalomjegyzékben sorolom fel.

⁵ Cseh megnevezésük: *Moravskoslezské Beskydy*, szlovák nevük: *Moravsko-sliezske Beskydy*.

tete (43. p.) közli a *Visztula* torkolatának és forrásának koordinátáit is:

„*Vistula flu. ostia (Vistula mela dicitur, aliis Iustula. Vistillis Pli-
nio: in eius ostio Gedanum oppium, vulgo Dantzg) 45 ; 56 0
Fluvii Caput 44 ; 52 30...*”

A forrás (*fluvii caput*) koordinátája és a *Szarmata-hegyek* északi határának koordinátája között azonban *Ptolemaiosz* adatai szerint 2°-nyi különbség van, amelyből az következik, hogy a *Szarmata-hegyek* nem tartozhattak a *Kárpátok* külső vonulatának egyik hegységéhez sem. Mielőtt azonban ennek utánanézttem volna, először azt kellett kiderítenem, hogy a fent idézett szöveg egyáltalán *Ptolemaiosz* művéhez tartozik-e, vagy az általam olvasott kötet szerkesztőjétől származik, illetőleg a *Geographia* más kiadásai egyáltalán tárgyalják-e ezeket a hegyeket, és azokban történik-e említés a két híres bányavárosról?

A *Geographia*-nak – a már említett 1562-es kiadáson túlmenően – további tíz, XVI. században megjelent latin és egy olasz nyelvű kiadását is megtaláltam a *Google* digitális könyvtárában. A kötetek könyvészeti adatait az irodalomjegyzékben közlöm. Ennél későbbi kiadásokat – egy 1883-ban megjelent kiadást leszámítva – már nem vizsgáltam, az utóbbit is csak azért említem, mert 570 oldalon keresztül, rendkívül részletes kommentárokkal ellátva közli *Ptolemaiosz* művét.

A kötetek *Magna Germániára* vonatkozó fejezetét átolvasva megállapítottam, hogy a két idézett szövegrészlet minden kiadásban megtalálható, tehát az kétségtelenül *Ptolemaiosz* művéből származik. *Selmebánya* és *Körmöcbánya* neve azonban kizárólag az 1562-es kiadásban olvasható. Nem *Ptolemaiosz* volt tehát az, aki a két bányavárost a *Szarmata-hegyekkel* összefüggésbe hozta, hanem az 1562-es kiadás szerkesztője, *Giuseppe Moletti* (1531-1588)⁶. A kötetadatokból az is látható, hogy a kiadások többsége nem egyszerű „utánnomás” volt, ugyanis 1535-ben, 1540-ben és

⁶ Korának elismert olasz tudósa, a *Padovai Egyetem* matematika professzora volt.

1541-ben is más-más személy fordításai jelentek meg nyomtatásban, és a térképeket tartalmazó kiadások is sok esetben átdolgozott térképlapokat tartalmaznak. E kötetek – az 1511-es⁷ és az 1578-as⁸ kiadásokat leszámítva – gyakorlatilag azonos szöveggel írják le a *Szarmata-hegyeket*.

Megvizsgálva az egyes kiadásokban található térképlapokat is, megállapítottam, hogy csupán öt olyan kiadás található közöttük (1525, 1535, 1542, 1578, 1584), amelyekben a térképlapok a *Ptolemaiosz-féle* szövegre épülnek és csak elvétve ábrázolnak későbbi földrajzi ismereteket. Az utóbbiak közül a *Mercator-féle* 1578-as kiadás a legalkalmasabb a szövegben leírtak szemléltetésére, mert a valóságos topográfiai viszonyokhoz leginkább *Mercator* térképei hasonlítanak. Álláspontom szerint azonban önmagukban még a *Mercator-féle térképek* sem alkalmasak pontos helymeghatározásra, csupán szemléltetésre; egy-egy adott hely pontos azonosításának forrásaként kizárólag a *Geographia* szövege és az ott közölt koordináták szolgálhatnak. Sokan estek már abba a hibába, hogy a *Szarmata-hegyek* szomszédságában feltüntetett *Hercynia-erdő*, *Gabreta-erdő* és *Luna-erdő* helyének azonosítása során a fennmaradt kéziratossal, illetve a nyomtatott térképekből indultak ki. Ennek köszönhető talán, hogy ezek a helyek a nagyszámú publikáció ellenére a mai napig sincsenek kétséget kizáró módon azonosítva. Hasonló a helyzet a térképeken ábrázolt települések többségének esetében is.

A következőkben azt vizsgáltam, hogy Ptolemaiosz milyen földrajzi koordináta-rendszert használt. Ezt a *Geographia* I. könyvének szövege kimerítően megmagyarázza, de az alábbi térképrészlet önmagában is jól szemlélteti:

⁷ Ebben a kiadásban a koordináták kismértékben eltérnek a többi kiadásban szereplő adatoktól, ezért ezeket nem vettem figyelembe.

⁸ Ez a kiadás nem tartalmazza *Ptolemaiosz* művét, csak indexálja annak tartalmát, így abból csak néhány térképet használtam fel.

Ptolemaiosz tisztában volt azzal, hogy a föld gömbölyű, és egy-egy adott pontot a föld felszínén szélességi és hosszúsági körök metszéspontjaként lehet azonosítani. A földrajzi szélességet a ma is alkalmazott rendszernek megfelelően az *Egyenlítőtől*, a hosszúságot viszont a világ akkor ismert legnyugatibb pontjától, a *Boldogok-szigetétől* (*Fortunatae Insulae*), azaz a mai *Kanári-szigetektől* számította fokokban és fokpercekben. A ma használatos greenwichi kezdő délkörhöz képest *Ptolemaiosz* kezdő délköre tehát mintegy 20°-kal nyugatabbra húzódott. Erről könnyen meggyőződhetünk oly módon, ha összevetjük az ókori *Londinium Ptolemaiosz* által fokokban és percekben megadott hosszúsági koordinátáját (ny. h. 20° 0')⁹ London mai központjának GPS-koordinátájával (ny. h. 0° 5'). A különbség 5' híján 20°.

Ezek után nézzük meg, hogy *Magna Germániát* a *Ptolemaiosz* által közölt adatok alapján hogyan ábrázolta *Gerhard Mercator*.

A térképeken jól látható, hogy *Magna Germániát* nyugaton a *Rajna-folyó* (*Rhenus fluvius*) választotta el *Galliától* és *Belgicától*, délről pedig a *Duna-folyó* (*Danubius fluvius*), illetve a folyótól délre fekvő római tartományok: *Raetia*, *Noricum*, valamint a két *Pannonia* (*Superior* és *Inferior*) határolták. *Mercator* a keleti határ a már közölt adatok szerint ábrázolta.

Mercator a térképen a Dunának a két *Pannonia* tartományt határoló folyamszakaszán mindössze egy É-ről és egy D-ről betorkolló folyót ábrázolt. Előbbi nevét nem közölte, utóbbit *Narbona* néven nevezte és torkolatánál a Duna mindkét partján 1-1 települést is feltüntetett (*Bregetio*, *Celmantia*).

Ptolemaiosz II. könyvének 11. fejezete (43. p.) a Duna utóbbi szakaszára vonatkozóan az alábbiakat közli:

„...*Quod penes subsequens est divertigium apud Lunam Sylvam*
39 20; 47 20

⁹ A korabeli kiadások, ellentétben a ma használatos jelölésmóddal, a földrajzi koordináták megadásakor mindig a földrajzi hosszúsági kört írták elsőként és utána a földrajzi szélességet. A könnyebb értelmezhetőség érdekében a koordináták közlésekor a továbbiakban ezt a sorrendet a mai jelölésmódnak megfelelően felcseréltem.

Reliqua conversio apud quam est divertigium fluminis ad meridiem fluentis qui vocatur Narabon 41 ; 47 40
Flexio quae apud Curtam est 42 0; 47 0
Reliqua conversio per Carpin et omnium borealissima est 42 30; 48 0...”

Magna Germania térképe az 1578-as kiadás IV. sz. térképtábláján.

A szöveg a térképen *Rhobodunum* városától É-ra ábrázolt *Luna-erdőben* (*Lune Sylva*) eredő előbbi folyó torkolatának koordinátáját (é. sz. $47^{\circ} 20'$; k. h. $39^{\circ} 20'$) megadja ugyan, de a folyót *Ptolemaiosz* sem nevezi meg. A szövegben ezután a *Duna* „folyó déli oldalán” lévő *Narabon-folyó* torkolatának koordinátáját (é. sz. $47^{\circ} 40'$; k. h. $41^{\circ} 0'$) olvashatjuk, majd a *Duna* hajlatának koordinátáját *Curta* településnél (é. sz. $47^{\circ} 0'$; k. h. $42^{\circ} 0'$), végül a folyó ellenkező irányú kanyarulatának koordinátáját *Carpi* településnél (é. sz. $48^{\circ} 0'$; k. h. $42^{\circ} 30'$).

Az előző kép nagyított térképrészlete, központban a Szarmata hegyekkel.

Részben ugyanaz a terület az V. sz. tábla felnagyított térképrészletén.

Mercator a folyó jobbpartján négy települést (Curta, Salua, Carpi és Aquincum) jelölt meg. Ezek közül három egyértelműen beazonosítható:

a) *Curta* a mai *Dömös* és *Visegrád* között, a *Duna* hajlatában fekvő *Gizella-teleppel* egyezik meg, ahol az ókorban egy kisebb római katonai tábor (castellum) volt, GPS koordinátája: é. sz. 47° 46'; k. h. 18° 56'.

b) *Carpi* (*Cirpi*) település a mai *Dunabogdánynak* felel meg, koordinátája: é. sz. 47° 48'; k. h. 19° 2'.

c) *Aquincum* pedig *Pannonia Inferior* tartomány székvárosa volt, a mai *Óbuda* területén: é. sz. 47° 34'; k. h. 19° 3'.

Salua település meghatározása már nem ilyen egyszerű, leginkább *Esztergommal* (latin neve *Solva* volt) lehetne azonosítani, de ebben az esetben *Mercator* rossz helyen ábrázolta a települést.

A *Duna Narabon-torkolatától* K-re ábrázolt markáns kettős kanyarulata – bár meglehetősen eltorzítva – a *Dunakanyarnak* felel meg.

A Dunakanyar mai műholdfelvétele. (Forrás: Google Maps.)

A *Dunába* dél felől beömlő, *Ptolemaiosz* által *Narabon-nak*, *Mercator* által *Narbona-nak* nevezett folyó latin neve ténylegesen *Arrabo* volt, azaz a *Rába-folyóról* van szó, amely a *Mosoni Dunába* torkollik. A torkolat GPS koordinátája: é. sz. 47° 41'; k. h. 17° 38'. *Mercator* a térképen tévesen jelölte ide a római *Brigetio* (*Szőny*¹⁰, koordinátája: é. sz. 47° 44'; k. h. 18° 12') és *Celamantia* (*Leányvár [Iža]*) castellum a *Vág* torkolatától 4 km-re K-re, koordinátája: é. sz. 47° 45'; k. h. 18° 12') helyét.

¹⁰ *Szőny* a mai *Komárom* városrésze.

Térjünk ezek után vissza a *Szarmata-hegyek* kérdéséhez, és hasonlítsuk össze *Magna Germania* keleti határán a négy ismert határpont Ptolemaiosz által közölt koordinátáit:

Visztula-forrás	é. sz. 52° 30'	k. h. 44° 0'
Szarmata-hegyek É-i határa	é. sz. 50° 30'	k. h. 43° 30'
Szarmata-hegyek D-i határa	é. sz. 48° 30'	k. h. 42° 30'
Carpi (Dunabogdány)	é. sz. 48° 0'	k. h. 42° 30'

A két szélső pont GPS-koordinátáit is ismerjük:

Visztula-forrás	é. sz. 49° 36'	k. h. 19° 0'
Carpi (Dunabogdány)	é. sz. 47° 48'	k. h. 19° 2'

Az adatokból több következtetést is levonhatunk:

a) Amíg *Ptolemaiosz* szerint a *Visztula-forrás* és *Carpi* (*Dunabogdány*) között É-D-i irányban 4,5° foknyi a távolság, addig a valóságban csupán 1,8°, azaz légvonalban mindössze 200 km.

b) *Ptolemaiosz* szerint *Carpi*hoz képest a *Visztula-forrás* 1,5°-kal K-re esik, a valóságban azonban 2' különbséget (kb. 2,5 km) nem számítva a két pont azonos délkörön található. Ha megnézzük a *Mercator-féle* térképet, akkor úgy tűnik, mintha a két pont *Mercator* pont fordítva (Ny-i irányú eltolással) ábrázolta volna egymáshoz képest, a térkép alsó és felső szélén végig futó fokbeosztás alapján azonban megállapítható, hogy a térkép nem pontosan É-D-i tájolású.

c) A *Visztula-forráshoz* képest a *Szarmata-hegyek* É-i határpontját *Ptolemaiosz* szerint 0,5°-kal nyugatra és 2°-kal délre kell keresnünk. A *Szarmata-hegyek* É-i határpontjához képest a D-i határpont újabb 1°-kal esik nyugatra és további 2°-kal délre. A határ értelemszerűen a *Szarmata-hegyek* gerincén fut végig, amint azt *Mercator* is ábrázolta. A *Szarmata-hegyek* D-i és É-i határpontja közötti légvonalbeli távolság *Ptolemaiosz* szerint közel akkora, mint az É-i határpont és a *Visztula-forrás* közötti légvonalbeli távolság.

d) A *Szarmata-hegyek* D-i határpontja *Ptolemaiosz* szerint pontosan 0,5°-kal északra található *Carpi*hoz képest.

Helyezzük mindezt az ismert GPS-koordináták által meghatározott keretek közé. *Ptolemaiosz Carpi* településének szélességi koordinátáját meglehetősen pontosan (mindössze 12'-nyi különbséggel) határozta meg, ezzel szemben a hosszúsági koordinátát 3,5°-kal eltolta K-i irányba. A *Visztula-forrás* esetében az eltérés még ennél is nagyobb: a földrajzi szélesség esetében 3°, a hosszúság esetében 5°. Ennek csakis az lehet a magyarázata, hogy *Ptolemaiosz* – aki a *Geographia*-ban közölt adatokat elsősorban utazók, kereskedők leírásaiból, illetőleg a római légiók által esetleg elvégzett katonai felmérések¹¹ adataiból merítette – utóbbi esetben nem támaszkodhatott egyértelmű adatokra. Amíg az adatokat szolgáltatók a települések helyét viszonylag pontosan ismerhették, addig a számukra kisebb jelentőséggel bíró földrajzi pontokról (ezek közé sorolhatjuk a *Visztula-forrás* helyét, de vélhetően a *Szarmata-hegyeket* lehatároló pontokat is) már nem feltétlenül tudtak pontosan beszámolni.

A fentebb azonosított többi földrajzi pont *Ptolemaiosz* által közölt és GPS-koordinátáinak összevetéséből ugyancsak azt állapíthatjuk meg, hogy amíg a szélességi fokok értékében viszonylag csekély (gyakran elhanyagolható) különbség adódik, addig a hosszúsági fokoknál gyakorlatilag minden esetben kb. 3-3,5° hiba mutatkozik K-i irányú eltolással. Felvetődik tehát a kérdés: vajon a *Szarmata-hegyek* tágabb környezetére is igaz ez? Ennek igazolása vagy megcáfolása érdekében *Magna Germania* több települése¹² esetében is összehasonlítást végeztem a *Ptolemaiosz* által közölt, illetve a valós GPS-koordináták között, és a következő eredményeket kaptam:

¹¹ Római légiók leginkább az un. markomann-háborúk (i. sz. 166-180) idején – azaz *Ptolemaiosz* halála után – járhattak a Szarmata-hegyek tágabb környezetében, illetve területén, így Ptolemaiosz csak utazók vélhetően pontatlan adataira támaszkodhatott.

¹² Amint már említettem, a városok beazonosítása terén is rendkívül nagy nézetkülönbségek mutatkoztak az elmúlt századokban. Ezért olyan városokat választottam, amelyeket az elmúlt évtizedben a berlini *Technische Universität Geodéziai és Földrajzi Információs Technológiai Intézetének* kutatási projektjei során azonosítottak, feltételezve azt, hogy ez már kétséget kizáróan bizonyítottnak tekinthető.

Ptolemaiosz szerinti elnevezés	Mai elnevezés	Koordináta Ptolemaiosz szerint	GPS koordináta	Keletre tolás (°)
Trofea	Goslar	é. sz. 52°45'; k. h. 33°45'	é. sz. 51°54'; k. h. 10°25'	3
Calisia	Lodz	é. sz. 52°50'; k. h. 43°45'	é. sz. 51°47'; k. h. 19°28'	4
Aregelia	Lipcse	é. sz. 52°20'; k. h. 36°30'	é. sz. 51°20'; k. h. 12°22'	4
Budorgis	Wroclaw	é. sz. 50°30'; k. h. 40°0'	é. sz. 51°10'; k. h. 17°0'	3
Lupfurdum	Drezda	é. sz. 51°40'; k. h. 38°10'	é. sz. 51°02'; k. h. 13°44'	4,5
Bicurgium	Jéna	é. sz. 51°15'; k. h. 34°30'	é. sz. 50°56'; k. h. 11°35'	3
Carrodunum	Krakkó	é. sz. 51°30'; k. h. 42°40'	é. sz. 50°0'; k. h. 20°0'	3
Casurgis	Prága (Visehrad)	é. sz. 50°10'; k. h. 35°15'	é. sz. 50°0'; k. h. 14°24'	1
Scarbantia	Sopron	é. sz. 47°0'; k. h. 39°30'	é. sz. 47°40'; k. h. 16°36'	3
Savaria	Szombathely	é. sz. 46°40'; k. h. 38°20'	é. sz. 47°10'; k. h. 16°37'	2

A táblázat adatai igazolták feltételezésemet, hogy a vizsgált területen lévő földrajzi pontok hibás azonosításának elkerülése érdekében átlagosan legalább 3-3,5°-os K-i irányultságú hibát érdemes feltételezni a *Szarmata-hegyek* térségében is. Ezen kívül, amellett az árulkodó hiányosság mellett sem szabad szó nélkül elmennünk, hogy *Ptolemaiosz* nem tesz említést a *Rába-torkolat* és a *Dunakanyar* között a *Dunába* észak felől betorkolló egyik folyóról (*Vág, Garam, Ipoly*) sem. *Ptolemaiosz* nyilvánvalóan nem ismerte (*Mercator* pedig ezért nem ábrázolta) ezeket a folyókat. Mindez pedig arra utal, hogy *Magna Germania* K-i határvidékének területére vonatkozóan *Ptolemaiosz* adatai meglehetősen bizonytalanok lehettek.

Amint láttuk, *Carpi* és a *Visztula* forrása gyakorlatilag azonos délkörön fekszik. Ha e meridián mentén végighaladunk a térképen, akkor azt láthatjuk, hogy az *Selmecbánya* és *Körmöcbánya* város közvetlen közelében halad el. Adódik tehát a válasz az alapkérdésre: az 1562-es kiadásban *Giuseppe Moletti* azért nevesítette a *Szarmata-hegyekkel* összefüggésben a két bányavárost, mert fel akarta hívni az olvasók figyelmét arra, sőt nyomatékosítani akarta, hogy ezek a híres bányavárosok a határt jelölő *Szarmata-hegyekben* vagy azok közelében fekszenek. *Moletti* állítása mindenestre összecseng *Antonio Bonfini* alábbi mondatával, sőt az is elképzelhető, hogy éppen *Bonfini* műve szolgáltatta az információt *Molettinek*: „A *Szarmata-hegyek* között, melyek a metanastákat a lengyelektől elválasztják, fekszik *Körmöc, Selmec, Zólyom, Besz-*

terce, melyekben Mátyás király mély arany- és ezüsbányákat adományozott Beatrix királynénak.”¹³

Ezek után következő feladatunk a *Szarmata-hegyek Ptolemaiosz* által megadott két határpontjának pontos(abb) meghatározása lehet, amelyet az ismert koordináták alapján és a hiba figyelembe vételével most már egyszerű arányosítással is elvégezhetünk. Ezek szerint a *Ptolemaiosz* által megadott határpontok valós GPS-koordinátája hozzávetőlegesen a következőnek adódik:

É-i határpont: é. sz. 48° 48'; k. h. 19° 0'

D-i határpont: é. sz. 48° 0'; k. h. 19° 0'

Keressük meg ezeket a pontokat a térképen! Az É-i határpont a *Stubnya-völgybe* esik, nagyjából *Hermánd* és *Felsőstubnya* között, vagyis a *Szarmata-hegyek* É-i határát a *Körmöci-érchegységet* a *Nagy-Fátrától* elválasztó völgy képezhette. A D-i határpont a *Börzsöny* É-i lejtőjére esik *Ipolyság (Sahy)* közelében, a *Szarmata-hegyek* D-i határát tehát az *Ipoly* és a *Korpona* völgye képezhette.

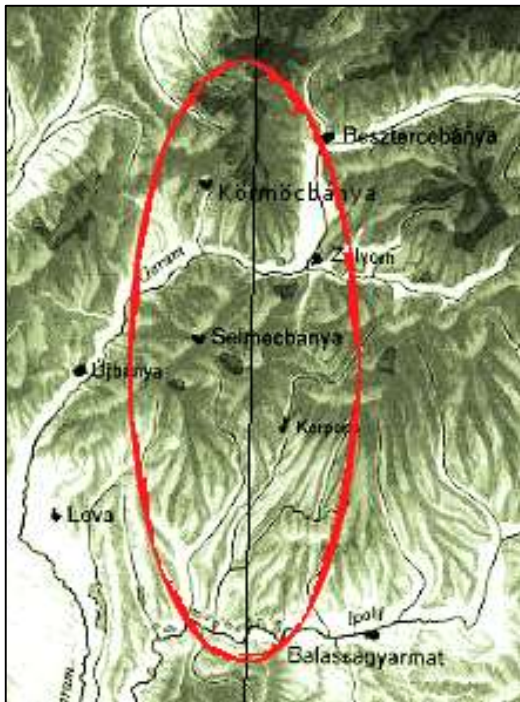
A *Szarmata-hegyek* fogalma alatt tehát két hegyvonulatot, a *Selmeci-érchegység (Stiavnické vrchy)* és a *Körmöci-érchegység (Kremnické vrchy)* által meghatározott földrajzi térséget tudjuk azonosítani. Nem tévedett tehát *Giuseppe Moletti* akkor, amikor egyedülként az általa szerkesztett kiadás *Szarmata-hegyeket* tárgyaló szövegében feltüntette *Selmechánya* és *Körmöcbánya* nevét.

Nyilvánvalónak tűnik, hogy egy több hegyből (hegyvonulatból) álló térség kiterjedésének határa akkor értelmezhető egyértelműen két pont által, ha ezek a pontok valamilyen topográfiai szempontból meghatározható földrajzi egységet, pl. egy hegységet lehatároló folyóvölgyet, esetleg valamilyen tektonikai vonalat reprezentálnak. Azt is okkal feltételezhetjük, hogy a két határpont, ha nem is rendelhető hozzá egy-egy adott ókori településhez, de valamely kereskedelmi útvonal közelébe eshetett. A két általunk meghatározott pont mindezen kritériumoknak megfelel.

Az eddigi megállapítások alapján most már megtehetjük, hogy az ókori *Magna Germania* K-i határát bejelöljük egy mai térképen. A határt forrásától torkolatáig a *Visztula* folyó képezte., a *Duna* és *Visztula-forrás* közé eső határszakasz megrajzolásához

¹³ Bonfini, I. könyv.

pedig nem kell mást tennünk, mint a 19°-os délkör mentén haladva megkeressük azokat a hegygerinceket, amelyek ténylegesen határként szolgálhattak *Magna Germania* és *Szarmácia* között.

A Szarmata-hegység.¹⁴

Álláspontom szerint a határ ezen szakasza az alábbiak szerint írható le:

1. a *Duna Carpival* (*Dunabogdány*) szemközti partjáról észak felé indulva átszelte a *Börzsönyt* és *Ipolyság* (*Sahy*) közelében elérte az *Ipoly-völgyét*;

¹⁴ A térképrészlet forrása: *Magyarország vízborította és árvízjárta területei az ármentesítő és lecsapoló munkálatok megkezdése előtt*, M = 1 : 600 000 (<https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/2206/>).

2. innen továbbra is észak felé tartva, *Hontnémetinél* (*Hontianske Nemce*) lépett a Selmecei-érchegység területére;

3. a határ ettől kezdve a *Korponai-* és a *Szentantali-völgy* közötti *Szkalka-hegy* gerincén, majd *Selmecebánya* (*Banská Štiavnica*) mellett elhaladva a *Breitenberg-hegyen* futott át és *Jalna* (*Jalná*) közelében keresztezte a *Garam völgyét*;

4. továbbra is észak felé tartva elhaladt *Körmöcbánya* (*Kremnica*) mellett és a *Körmöci-érchegység* gerincén át a *Stubnya-völgybe* jutott;

5. a határvonal innen a *Nagy-Fáttra* gerincén haladva érte el a *Vág völgyét Kerpelény* (*Krpel'any*) mellett;

6. ezt követően a *Sztrecsnói-szoros* és a *Nagy-Kriván* (*Kis-Fáttra*) között haladt el, majd *Óbeszterce* (*Stará Bystrica*) mellett átvágta az ún. *Jablonkai-felföldet* is;

7. végül a *Nagy-Racsa* hegy gerincén keresztül futott fel a *Barania Gora* hegy oldalában a *Visztula-forrásáig*.

I r o d a l o m

A) Az általam vizsgált *Ptolemaiosz-kiadások* időrendben:

Liber Geographiae; Cum Tabulis Et Universali Figura Et Cum Additione Locorum Quae A Recentioribus Reperta Sunt Diligenti Cura Emendatus Et Impressus (Iacobus Pentius, H. n., 1511.): Bernardus Sylvanus megjegyzéseivel, Andreas Matheus ábráival. A kiadás térképeket nem tartalmaz.¹⁵

Clavdi Ptolemaei Geographicae enarrationis libri octo (Iohannes Grieningerus, H. n., 1525.): a kiadás térképlapokat is tartalmaz, de azok készítőjének nevét nem közli.¹⁶

Claudii Ptolemaei Alexandrini Geographicae enarrationis libri octo (Melchioris et Gasparis Trechsel, Lugduni, 1535.): Willibald Pirckheimer fordításában, Michael Villanovano térképeivel.¹⁷

¹⁵ <https://books.google.hu/books?id=nB1QAAAAcAAJ&dq>

¹⁶ <https://books.google.hu/books?id=httEAAAAcAAJ&dq>

¹⁷ <https://books.google.hu/books?id=UMuSQwiBCuQC&dq>

Cl. Ptolemaei Alexandrini Philosophi Et Mathematici praestantissimi libri VIII. de Geographia (Ioannes Ruremundanus, Coloniae, 1540.): görögéből fordította Johannes Noviomagus. A kiadás térképeket nem tartalmaz.¹⁸

Claudii Ptolemaei Alexandrini Geographicae enarrationis, libri octo. (Gaspard Trechsel, H. n., 1541.): Willibald Pirckheimer fordításában, Michael Villanovano térképeivel.¹⁹

Geographia Vniversalis, Vetus Et Nova, Complectens Clavdii Ptolemaei Alexandrini Enarrationis Libros VIII. (Henricus Petrus, Basileae, 1542.): Willibald Pirckheimer fordításában, magyarázatokkal kiegészítve, Sebastian Münster térképeivel.²⁰

Geographiae Claudii Ptolemaei Alexandrini, philosophi ac mathematici praestantissimi, libri VIII. (Henricus Petrus, H. n., 1552.): Willibald Pirckheimer fordításában. A kiadás térképeket nem tartalmaz.²¹

Geographia Cl. Ptolemaei Alexandrini (Vincent Valgrisi, Venetia, 1562.): Willibald Pirckheimer fordításával és Giuseppe Moletti szerkesztésében.²² A kiadás térképeket nem tartalmaz. Ebből a kötetből idéztem.

Tabulae geographicae Cl. Ptolemei ad mentem auctoris restitutae et emendate per Gerardum Mercatorem... (Godefrid Kempen, H. n. 1578.): A kötet a többi kiadással ellentétben nem tartalmazza Ptolemaiosz Geographiájának szövegét, csak egy az alapján készített Helymutatót (Index) és a Gerhard Mercator által átdolgozott térképet. A Mercator-féle térképek viszont minőségben valamennyi korábbi kiadás térképeit felülmúlják.²³

Cl. Ptolemaei Alexandrini, Geographiae libri octo, recogniti iam et diligenter emendati cum tabulis geographicis ad mentem auctoris restitutis ac emendatis, per Gerardum Mercatorem (H. n. 1584.): ugyancsak a Mercator-féle térképekkel.²⁴

Geographiae universae tum veteris, tum novae absolutissimum opus... (Petrus Keschedt, Colonia, 1597.): Giovanni Antonio Magino Patavino átdolgozásában, kisebb térképlappal.²⁵

¹⁸ <https://books.google.hu/books?id=15xoAAAacAAJ&dq>

¹⁹ <https://books.google.hu/books?id=zSIJDaG86eIC&dq>

²⁰ <https://books.google.hu/books?id=laVoAAAacAAJ&dq>

²¹ <https://books.google.hu/books?id=XoNnAAAacAAJ&dq>

²² <https://books.google.hu/books?id=TqVoAAAacAAJ&dq>

²³ <https://books.google.hu/books?id=XL0zDBO14vIC&dq>

²⁴ <https://books.google.hu/books?id=0Jn5Xvz6hVoC&dq>

²⁵ <https://books.google.hu/books?id=nepXAAAacAAJ&dq>

Geografia cioé descrizione vniversale della terra I. – II.” (Giovanni Battista & Giorgio Galignani Fratelli, Venetia, 1598.): Giovanni Antonio Magino átdolgozása két kötetben, amelyek közül az I. kötet tartalmazza Ptolemaiosz művének nyolc könyvét.²⁶

Claudii Ptolemaei geographia ... Carolus Müllerus. Paris, 1883.²⁷

B) Egyéb források a megjelenés szerint időrendbe szedve:

BONFINI, Antonio: *Rerum Ungaricarum decades...* Basileae, 1543. A magyar történelem tízedei. Ford.: Kulcsár Péter. Budapest, 1995.

COLLENUCCIO, Pandolfo: *Descriptio, seu potius Summa rerum Germanicarum*. Pisa, 1546. és Saviotti, Alfredo: *Pandolfo Collenuccio, umanista pesarese del sec. XV*. Pisa, 1888. 302. p.

WERNHER György: *De admirandis Hungariae aquis hypomnemation*. Basileae, 1549. Ford: Erdősi Laura: Magyarország csodálatos vizeiről. = *Orvostörténeti Közlemények*, 29. 1963. 103-146. p.

ALBIUM, Bernardum: *Sarmatiae Europae descriptio...* H. n. 1581.

CLÜVER, Philipp: *Germania Antiqua*. Lugduni, 1631. 712-713. p.

ALBERTI, Johann Christophoro: *Lineamenta Sarmatica*. Wittenberg, 1670.

BEHAMB, Johann Ferdinand: *Notitia Hungariae antiquomodernae Bernegeriana*. Strasbourg, 1676. 103. p.

KIRCHER, Athanasius: *Archontologia qua primo priscorum post diluuium hominum vita, mores rerumque gestarum magnitudo, secundo, turris fabrica civitatumque exstructio...* Amsterdam, 1679. 213-214. p.

SPENER, Jacob Carl: *Notitia Germaniae antiquae ab ortu rei publicae ad regnorum Germanicorum in Romanis prouinciis stabilimenta Germaniae et Germanicarum ciuitatum statum et conditionem plene declarans*. Magdeburg, 1717. 94. p.

BARTHOLOMAEIDES, Ladislaus: *Incltyi superioris Ungariae comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico statistica*. Lőcse, 1808. 98. p.

UKERT, August Fr.: *Geographie der Griechen und Römer von den frühesten zeiten bis auf Ptolemaeus I. – III*. Weimar, 1816, 1821, 1846.

²⁶ I. k. <https://books.google.hu/books?id=FkmcW0fnyD4C&dq>; II. k. <https://books.google.hu/books?id=4a4mBnRA7FUC&dq>

²⁷ <https://books.google.hu/books?id=7S8IAQAAMAAJ&dq>

- KRUSE, Friedrich: *Blicke auf die östlichen Völker und Städte des alten Germaniens und die Quellen und Zuverlässigkeit des alten Ptolemaeus*. Leipzig, 1822.
- BISCHOFF, Friedrich; Möller, Johann: *Vergleichendes Wörterbuch der alten, mittleren und neuen Geographie*. Gotha, 1829. 602. p.
- OBERMAYR, Johann Nep.: *Die älteste Geschichte der Bayern*. Passau, 1831.
- MURALT, Edwin: Beschreibung einer lateinischen Pergament-Handschrift Kosmographie des Ptolemaeus... = *Bulletin Scientifique*. Leipzig, 1842. X. kötet, 224-225. sz. 96-112. p.
- FREUND, Wilhelm: *Grand dictionnaire de la langue latine: sur un nouveau plan*, 2. kötet. Paris, 1862. 88. p.
- SMITH, William: *The Dictionary of Greek and Roman Geography*. London, 1873.
- KIEPERT, Heinrich: *Atlas Antiquus: Twelve Maps of the Ancient World*. Berlin, 1876.
- FORBIGER, Albert: *Handbuch der alten Geographie*. Hamburg, 1877.
- SZALAY József – BARÓTI Lajos: *A magyar nemzet története*. Budapest, 1895.
- GNIRS, Anton: *Das östliche Germanien und seine Verkehrswege in der Darstellung des Ptolemaeus*. Prag, 1898.
- BUTLER, George: *Longmanns' Atlas of Ancient Geography*. New York – London, 1909.
- PLINIUS C. Secundus: *A természet históriája*. Fordította: Váczy Kálmán. Bukarest, 1973.
- STRABÓN: *Geographika*. Fordította: Dr. Földy József. Budapest, 1977.
- TACITUS, Publius Cornelius: *Összes művei*. Fordította: Borzsák István. Budapest, 1980.
- Megfejtették a Ptolemaiosz-kódot. = *Múlt-kor Történelmi Magazin*, 2010.²⁸
- Germania Magna – Ein neuer Blick auf eine alte Karte: Entzerrte geographische Daten des Ptolemaios für die antiken Orte zwischen Rhein und Weichsel. 2011.²⁹
- VALKO, Marek: Slovensko na Ptolemaiovej mape Magna Germania. 2012.³⁰

²⁸ https://mult-kor.hu/20101005_megfejtettek_a_ptolemaioszkodot

²⁹ https://www.geschkult.fuberlin.de/e/praehist/forschungsprojekte/Abgeschlossene_Forschungsprojekte/Germania_magna/index.html

³⁰ http://svetgeografie.blogspot.com/2012/02/slovensko-na-ptolemaiovej-mape-magna_06.html

KUKUČA, Jaroslav: *Dešifrovanie Magny Germánie: Najstaršia mapa Slovenska a strednej Európy*. H. n., 2017.

Magna Germania – Antike Städte im Barbarikum. 2018.³¹

Ptolemaiosz. Theodor de Bry (1526-1598) metszete. (Forrás: Wikipedia.)

³¹ <http://bodendenkmalpfleger.de/2018/04/magna-germania-antike-staedte-im-barbarikum/>